

Ο Ιπποκράτης και η διαχρονική συμβολή του στην ιατρική γνώση και ορολογία

Χρήστος Γιαπιτζάκης
(Εναρκτήρια ομιλία του 12^{ου} Συνεδρίου)

Ο Ιπποκράτης ο Κώος παγκοσμίως αναγνωρίζεται ως ο πατέρας της επιστημονικής ιατρικής, η οποία βασίζεται αφενός σε παρατήρηση των κλινικών συμπτωμάτων και αφετέρου σε ορθολογική προσέγγιση της διάγνωσης, της θεραπείας και της πρόγνωσης^{1,2}. Πριν από εκείνον, σε όλους τους λαούς οι θεραπευτικές προσπάθειες, που έκαναν συνήθως ιερείς και μάγοι-ιατροί, βασίζονταν σε θρησκευτικές και μαγικές πεποιθήσεις^{3,4}.

Η επιστήμη ως γνώση τεκμηριωμένη από παρατηρήσεις (και όχι βασισμένη σε μύθους, δοξασίες και επιχειρήματα) είναι ευρύτατα αποδεκτό ότι έχει τις ρίζες της στον ελληνικό πολιτισμό και ειδικότερα στη φυσική φιλοσοφία⁵. Επί χιλιετίες, ο νους των ανθρώπων όλων των λαών συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών φύλων καταδυναστεύονταν από μυθικές, θρησκευτικές και μαγικές δοξασίες, έως ότου τον 6ο αιώνα π.Χ. η φιλοσοφία άρχισε να αναπτύσσεται στις ελληνικές πόλεις του Αιγαίου και των ακτών της Ιωνίας με πρώτο τον Θαλή τον Μιλήσιο. Η φιλοσοφία αποτέλεσε μια καινοφανή πνευματική παράδοση για την εξήγηση της Φύσης χωρίς μύθους, αλλά με τη βοήθεια τόσο της αισθητηριακής εμπειρίας όσο και της φαντασίας, που στηριζόταν σε εμπειρικές αναλογίες και ορθολογικές υποθέσεις.

Αυτό ακριβώς το περιβάλλον της πνευματικής ελευθερίας ήταν εκείνο που επέτρεψε να γεννηθεί η επιστημονική ιατρική από τον πρωτοπόρο ιατρό Ιπποκράτη τον Κώο (460-περ.377 π.Χ.). Από την εποχή του έως και σήμερα, οι κλινικές και οι ηθικές βάσεις της ιατρικής πράξης, καθώς και οι περισσότεροι κλινικοί όροι που χρησιμοποιούνται παγκοσμίως, οφείλουν την ύπαρξή τους στην πνευματική κληρονομιά του θρυλικού Έλληνα ιατρού. Η παρούσα ανασκόπηση, που βασίζεται στην κριτική ανάγνωση των διαθέσιμων

¹ Nutton V. The rise of medicine. Chapter in "The Cambridge illustrated history of medicine", Porter R. (ed)., p. 55-59, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1996.

² Yapijakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. *In Vivo* 23:507–514, 2009.

³ Nutton V. The rise of medicine. ό.π. p. 53-55.

⁴ Edelstein L. Ancient medicine. Johns Hopkins University Press, Baltimore, USA, 1967.

⁵ Farrington B. Greek science: Its meaning for us. Spokesman Publications, Nottingham, UK, 2000.

αρχαίων πηγών και σε προηγούμενες ιστορικές και φιλοσοφικές αναλύσεις, θα περιγράψει τον βίο, την ιατρική φιλοσοφία και την τεράστια συνεισφορά του Ιπποκράτη στην ιατρική επιστήμη και τέχνη, που αναγνωρίζεται παγκόσμια και διαχρονικά.

Ο βίος και οι καινοτομίες του Ιπποκράτη

Επί χιλιετίες σε όλους τους λαούς την ιατρική περίθαλψη των ασθενών αναλάμβαναν αποκλειστικά ιερείς-θεραπευτές, οι οποίοι στηρίζονταν περισσότερο στους μύθους και σε μαγικές πεποιθήσεις και λιγότερο σε τυχαίες εμπειρικές παρατηρήσεις. Στον ελληνικό κόσμο, ειδικότερα, είχε αναφερθεί ήδη από την αρχαιότητα ότι οι βάσεις της ιατρικής προήλθαν από εμπειρικές παρατηρήσεις είτε από την μαγειρική είτε από τα ατυχήματα που συνέβαιναν κατά την γυμναστική⁶. Πριν από τον Ιπποκράτη, η ασκούμενη ιατρική ήταν οικογενειακή υπόθεση των ιερέων του Ασκληπιού, που ισχυρίζονταν ότι είναι απόγονοι του θεού της ιατρικής (Ασκληπιάδες) και μούσαν στην τέχνη τους μόνο τους συγγενείς τους. Οι ναοί του Ασκληπιού, τα Ασκληπιεία, με αρχαιότερο εκείνο της Τρίκκης, αλλά διασημότερα εκείνα της Κνίδου, της Κω και της Επιδαύρου, κατακλύζονταν από ασθενείς και πιθανότατα διατηρούσαν κάποια αρχεία από τα διάφορα περιστατικά, με καταγραφή όχι μόνο των συμπτωμάτων των ασθενών, αλλά και των επιτυχημένων ή αποτυχημένων προσπαθειών θεραπείας τους⁷.

Υπάρχουν πολλές αρχαίες μαρτυρίες για τον Ιπποκράτη, αλλά οι συγγραφείς τους δεν είναι πάντοτε αμερόληπτοι και αξιόπιστοι. Η αρχαιότερη σωζόμενη βιογραφία είναι του Σωρανού του Εφέσιου, ενός Μεθοδικού ιατρού του 2ου μ.Χ. αιώνα, που θεωρείται ο πατέρας της Γυναικολογίας και της Παιδιατρικής⁸. Η Μεθοδική ιατρική, που ιδρύθηκε από τον Επικούρειο ιατρό Ασκληπιάδη τον Βιθυνό τον 1ο αιώνα π.Χ., επειδή δεν περιείχε μεταφυσικές θεωρίες ήταν η πιο επιστημονική προσέγγιση της αρχαίας ιατρικής και πρόδρομος της μοριακής ιατρικής της σύγχρονης εποχής⁹. Ο Σωρανός παραθέτει λεπτομερώς τις πηγές του με κριτική σκέψη και εύστοχες παρατηρήσεις, κατά συνέπεια είναι ιδιαίτερα αξιόπιστος.

⁶ Γιαπιτζάκης Χ., Μπαρτσακούλια Μ., Πατρινός Γ.Π. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής ιατρικής. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής* 30:88-96, 2013.

⁷ Pollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. Μετάφραση Α.Δ. Μαυρουδής, σ. 61-72, Εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα, 2007.

⁸ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. Σωρανού Άπαντα 2. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Φιλολογική Ομάδα, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα, 1996.

⁹ Yarijakis C. Ancestral concepts of human genetics and molecular medicine in Epicurean

Ο Ιπποκράτης ήταν γιος του ιατρού Ηρακλείδα και της Φαιναρέτης και γεννήθηκε στην νήσο Κω το 460 π.Χ. Ήταν μέλος μιας οικογένειας ιατρών, που ισχυρίζονταν ότι κατάγονταν από τον ήρωα Ηρακλή και τον θεό της ιατρικής Ασκληπιό¹⁰. Διδάχθηκε την ιατρική τέχνη από τον πατέρα του Ηρακλείδα, συνεχίζοντας έτσι την οικογενειακή παράδοση, και εργάστηκε αρχικά στην Κω και πιθανότατα στην απέναντι μικρασιατική ακτή, κυρίως στην Κνίδο. Μετά τον θάνατο των γονέων του, ίσως λίγο πριν από το 430 π.Χ., ο Ιπποκράτης έφυγε από την Κω για τη Θεσσαλία.

Ο Σωρανός παραδίδει πως κάποιοι συγγραφείς ανέφεραν διάφορους λόγους για την μετακίνηση του Κώου ιατρού. Κάποιος ισχυρίστηκε ότι ο Ιπποκράτης είδε όνειρο που τον προέτρεπε να πάει στην Θεσσαλία. Άλλοι έγραψαν ότι ήθελε να γνωρίσει νέα μέρη εκτός του Ελληνικού κόσμου και ότι επισκέφθηκε την Αίγυπτο και την Περσία. Όμως, τέτοια ταξίδια όχι μόνο δεν αναφέρονται από τον έγκριτο Σωρανό, αντίθετα ο Εφέσιος ιατρός παραδίδει την πληροφορία ότι ο Ιπποκράτης ως λάτρης της πατρίδας, σεμνός και αφιλοχρήματος αρνήθηκε την δελεαστική πρόσκληση του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη¹¹. Την εποχή που έφυγε ο Ιπποκράτης από την Κω, η Κνίδος με το περίφημο Ασκληπιείο της είχε καταληφθεί από τους Πέρσες και είναι γνωστοί κάποιοι μηδίσαντες ιερείς ιατροί, όπως ο Κτησίας ο Κνίδιος, που υπήρξε μισθοφόρος ιατρός του Κύρου και του Αρταξέρξη. Πιθανότερο είναι ότι ο Ιπποκράτης προτίμησε να μετοικήσει στην ηπειρωτική Ελλάδα λόγω της επεκτατικής πολιτικής των Περσών εκείνη την εποχή, καθώς διαπνεόταν από υψηλό αίσθημα εθνικής συνειδησης. Αυτή η εύλογη υπόθεση συνάδει με την αναφορά του Σωρανού ότι ο Κώος ιατρός αρνήθηκε προσκλήσεις από τους Πέρσες, τους Ιλλυριούς και τους Παίονες, επειδή δεν ήθελε να εγκαταλείψει τους ομοεθνείς του Έλληνες, που τον είχαν ανάγκη¹², για να βοηθήσει τους «βαρβάρους» με οποιοδήποτε εγωιστικό αντίτιμο.

Ο Ιπποκράτης έζησε, εργάστηκε και δίδαξε κυρίως στη Θεσσαλία, αλλά επισκέφθηκε και πολλές άλλες ελληνικές περιοχές όπως τη Μακεδονία, τη Θράκη, την Αθήνα και το Άργος, όπου απέκτησε μεγάλη φήμη για τις ιατρικές ικανότητές του και για τον ανθρωπισμό του (“τήν δὲ σύμπασαν Ἑλλάδα θεραπεύων ἑθαυμάσθη”¹³). Ο Ιπποκράτης υπήρξε διάσημος ιατρός στην εποχή του, όπως φαίνεται από αναφορές σε έργα των συγχρόνων του Πλάτωνα

philosophy. Chapter in “History of Human Genetics”, Petermann H., Harper P., Doetz S. (eds), Springer Publishing, Cham, Germany, 2017.

¹⁰ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 1.

¹¹ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 8.

¹² Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 7-8.

¹³ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 5.

(427-347 π.Χ.)¹⁴ και Αριστοτέλη (384-322 π.Χ.)¹⁵, αλλά και ενός μαθητή του Αριστοτέλη, του Μένωνα, που θεωρείται ο πρώτος που έγραψε ιστορία της ιατρικής¹⁶.

Οι καινοτομίες του Ιπποκράτη, που άλλαξαν την ροή της ανθρώπινης ιστορίας και τον κατέστησαν διάσημο ήδη από την αρχαιότητα, ήταν:

α) *Η θεμελίωση της επιστημονικής ιατρικής*: Με την επίδραση της φιλοσοφίας, ο Ιπποκράτης για πρώτη φορά αποσύνδεσε την ιατρική θεωρία και πράξη από το θρησκευτικό και μαγικό πλαίσιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ορθολογικού τρόπου σκέψης του είναι η άποψή του για την επιληψία που θεωρούνταν “ιερή νόσος”: «Η επιληψία δεν είναι περισσότερο ιερή ασθένεια απ’ ό,τι οι υπόλοιπες ασθένειες. Οι άνθρωποι την ονομάζουν “ιερή” επειδή απλά δεν την καταλαβαίνουν. Αν όμως ό,τι δεν καταλαβαίνουμε το ονομάζουμε ιερό, τότε τα ιερά πράγματα θα είναι ατελείωτα»¹⁷.

β) *Η συστηματοποίηση της ιατρικής γνώσης*: Έγραψε και δημοσίευσε εγχειρίδια περιγράφοντας την υπάρχουσα εμπειρική γνώση που βασιζόταν στην προσεκτική παρατήρηση των κλινικών συμπτωμάτων των ασθενών και την παροχή εξηγήσεων για τις φυσικές αιτίες των ασθενειών.

γ) *Η διδασκαλία της ιατρικής τέχνης σε πολλούς*: Ο Σωρανός καταγράφει ότι ο Ιπποκράτης δίδαξε τους γιους του Θεσσαλό και Δράκοντα αλλά και πάμπολλους μαθητές (“μαθητὰς παμπληθεῖς”¹⁸). Κατά συνέπεια, φαίνεται ότι υπήρξε ο πρώτος ιατρός που διέδωσε την ιατρική τέχνη, διδάσκοντας με γενναιοδωρία ικανούς ανθρώπους (“ἀφθόνως τοῦς ἐπιτηδεῖους ἐδίδασκε τὴν τέχνην”¹⁹), που δεν ήταν μέλη μιας οικογενειακής συντεχνίας.

δ) *Η καθιέρωση ηθικών κανόνων συμπεριφοράς στην ιατρική πρακτική*: Παρά το γεγονός ότι ο σωζόμενος “ὄρκος του Ιπποκράτη” πιθανότατα καταγράφηκε τουλάχιστον δύο αιώνες μετά από τον θάνατο του Κώου ιατροῦ, θεωρείται βέβαιο ότι ο ίδιος είχε καθιερώσει έναν προφορικό ιερό ὄρκο με παρόμοιους ηθικούς κανόνες και αρχές, που θα πρέπει να διέπουν

¹⁴ Πλάτων. Πρωταγόρας. 311b-c.

Πλάτων. Φαίδρος. 270c.

¹⁵ Αριστοτέλης. Πολιτικά. Η4, 1326α 13.

¹⁶ Diels H. Anonymi Londiniensis, Ex Aristotelis Iatricis Menoniis et allis medicis eclogue. Berolini 1893, V 35

¹⁷ Ιπποκράτης. Περί ιερῆς νόσου 1.

¹⁸ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 15.

¹⁹ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 10.

την αρμόζουσα συμπεριφορά των ιατρών, και μόνο έτσι δίδασκε την ιατρική τέχνη (κατά τον Σωρανό, ο Ιπποκράτης “έδίδασκε τὴν τέχνην μετὰ τοῦ προσήκοντος ὄρκου”²⁰).

Η μεγαλόψυχη προσφορά του Ιπποκράτη στη θεραπεία των αρρώστων σε πολλές ελληνικές περιοχές και στη διάδοση της επιστημονικής ιατρικής σίγουρα δεν επικροτήθηκε από όλους. Κάποιοι μικρόψυχοι και κακοήθεις συνάδελφοί του προφανώς ζήλεψαν τη φήμη του, εξοργίστηκαν που δίδασκε την ιατρική τέχνη σε “μη συγγενείς” και “μη ιερείς” των Ασκληπιείων, φοβήθηκαν επειδή κινδύνευαν τα μικροσυμφέροντά τους και άρχισαν να διαδίδουν ψεύδη. Ο Σωρανός καταγράφει ότι ένας ιατρός, ο Ανδρέας, «λέει με κακοήθεια ότι ο Ιπποκράτης έφυγε από την πατρίδα του επειδή πυρπόλησε το γραμματοφυλάκιο της Κνίδου»²¹. Ο Ρωμαίος ιστορικός Πλίνιος ο Πρεσβύτερος τον 1ο αιώνα μ.Χ. κατέγραψε την άποψη ότι ο Ιπποκράτης έκαψε το Ασκληπιείο της Κω και ο Βυζαντινός γραμματικός Ιωάννης Τζέτζης τον 12ο αιώνα ότι πυρπόλησε τη βιβλιοθήκη του Ασκληπιείου²². Όλες αυτές οι κατηγορίες εναντίον του μεγάλου Κώου ιατρού είναι καταφανώς ψευδείς, αφού αν είχε κάνει κάτι παρόμοιο δεν θα τον τιμούσαν λαμπρά στην πατρίδα του, όπως αναφέρει ο Σωρανός²³, ούτε θα έκοβαν νομίσματα με τη μορφή του στη νήσο του επί αιώνες²⁴. Πρόκειται για αληθιότητες, δηλαδή για ψεύδη που παρουσιάζονται ως αλήθειες²⁵.

Ο Ιπποκράτης καθιέρωσε τις βάσεις της κλινικής ιατρικής, όπως εφαρμόζονται ακόμη και σήμερα, καθώς, σύμφωνα με τις αρχές του, ο ιατρός θα έπρεπε να εξετάζει κλινικά τον ασθενή, να παρατηρεί προσεκτικά τα συμπτώματα της ασθένειας, να καταλήγει σε διάγνωση και στη συνέχεια να προχωρά στην παροχή της κατάλληλης θεραπείας. Επιπλέον, απαλλαγμένος από δεισιδαιμονίες, παρατήρησε και περιέγραψε τα σημεία ενός μεγάλου αριθμού ασθενειών, οι ονομασίες των οποίων χρησιμοποιούνται ακόμη στην σύγχρονη ιατρική, όπως διαβήτης, αρθρίτις, γαστρίτις, εντερίτις, καρκίνος, άσθμα, εκλαμψία, κώμα,

²⁰ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 10-11.

²¹ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 4.

²² Kiarokas M.S. Hippocrates of Cos. p. 49-50, Heptalophos Publications, Athens, 2003.

²³ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 10.

²⁴ Kiarokas M.S. Hippocrates of Cos. ό.π. p. 58-60.

²⁵ Γιαπιτζάκης Χ. Επικουρείων Δόξαι: Η τέχνη της Ευδαιμονίας. (4η έκδοση), σ. 13-14, Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2018. Η λέξη “αληθιότητα” για να εκφράσει το ψεύδος που παρουσιάζεται ως αλήθεια καταγράφηκε για πρώτη φορά στο βιβλίο μου Επικουρείων Δόξαι (1η έκδοση 2008), εμπνευσμένη από τον Αμερικανό κωμικό Stephen Colbert, που διακωμωδούσε τις απόψεις των συντηρητικών της χώρας του ονομάζοντας την καθεμία από αυτές, αντί για truth (αλήθεια), με τη δική του λέξη truthiness (αληθιότητα).

παράλυσις, μανία, πανικός, υστερία, επιληψία και πολλές άλλες, ενώ θεωρείται ότι ο ίδιος εισήγαγε και πολυάριθμους ιατρικούς όρους, που χρησιμοποιούνται διεθνώς, όπως σύμπτωμα, διάγνωση, θεραπεία, τραύμα και σήψις.

Η εποχή που έζησε ο Ιπποκράτης μαστιζόταν από μεγάλες επιδημίες, τις οποίες προσπαθούσε να καταπολεμήσει σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας και ειδικότερα στη Θεσσαλία. Μία από τις γνωστότερες επιδημίες της εποχής του ήταν ο λοιμός που είχε ενσκήψει στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου (429–426 π.Χ.) στην Αθήνα και είχε αποδεκάσει το ένα τέταρτο του πληθυσμού της, συμπεριλαμβανομένου και του χαρισματικού ηγέτη της Περικλή, επισπεύδοντας με αυτόν τον τρόπο την παρακμή της αθηναϊκής ηγεμονίας. Την περιγραφή αυτής της επιδημίας παραδίδει ο αυτόπτης μάρτυρας Θουκυδίδης ο Αθηναίος, ο πρώτος επιστήμονας ιστορικός της ανθρωπότητας, που κατέγραψε αντικειμενικά και ρεαλιστικά τα γεγονότα χωρίς μεταφυσικές και μυθολογικές αναφορές (όπως έκαναν ο Ηρόδοτος και ο Ξενοφών πριν και μετά από αυτόν, αντίστοιχα)²⁶. Ο λοιμός ήταν πιθανότατα τυφοειδής πυρετός, όπως έχει δείξει πρόσφατη έρευνα ελληνικής διεπιστημονικής ομάδας, που ανίχνευσε γονιδιακό DNA του υπεύθυνου βακτηρίου *Salmonella enterica typhi* σε σκελετικό υλικό που βρέθηκε σε ομαδικό τάφο της εποχής του λοιμού των Αθηνών, στο αρχαίο νεκροταφείο του Κεραμεικού²⁷. Η δριμύτητα της επιδημίας οφειλόταν κατά πάσα πιθανότητα σε ένα στέλεχος υψηλής παθογένειας, σύμφωνα με την αφήγηση του Θουκυδίδη, αλλά και με τις διαφορές που ανιχνεύτηκαν μεταξύ των αλληλουχιών DNA του αρχαίου σε σύγκριση με το σύγχρονο βακτήριο *S. enterica typhi*²⁸. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο τυφοειδής πυρετός ήταν γνωστός στον Ιπποκράτη, καθώς ο ίδιος είχε περιγράψει λεπτομερώς τα συμπτώματα αυτής της νόσου, αποκαλώντας την «τύφο», πιθανώς λόγω του ορμητικού της χαρακτήρα που παρέπεμπε σε τυφώνα. Σύμφωνα με μεταγενέστερη αναφορά του Νεοπλατωνικού ιατρού Γαληνού του Περγαμηνού (129-περ.200), ο Ιπποκράτης βρισκόταν στην Αθήνα την περίοδο του λοιμού και προσπαθούσε να περιορίσει την επιδημία, απολυμαίνοντας τον αέρα της πόλης με φωτιές. Όμως, οι περισσότεροι σύγχρονοι ερευνητές απορρίπτουν την αναφορά αυτή ως μυθοπλασία για τρεις λόγους: α) η μαρτυρία του αυτόπτη μάρτυρα Θουκυδίδη ότι κανείς ιατρός δεν ήταν ικανός να θεραπεύσει τη νόσο, β) η έλλειψη οποιασδήποτε σχετικής αναφοράς στον λοιμό

²⁶ Θουκυδίδης. Ιστορία. 2.47–2.55

²⁷ Papagrigrakis M.J., Yapijakis C., Synodinos P.N., Baziotopoulou-Valavani E. DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens. *International Journal of Infectious Diseases* 10: 206-214, 2006.

²⁸ Papagrigrakis M.J., Synodinos P.N., Yapijakis C. Ancient typhoid epidemic reveals possible ancestral strain of *Salmonella enterica* serovar Typhi. *Infection, Genetics and Evolution* 7: 126-127, 2007.

των Αθηνών ή στον τυφοειδή πυρετό στο ιπποκρατικό έργο «Επιδημίες»²⁹, γ) η συνήθης πρακτική του Γαληνού να υποστηρίζει μυθικές και μεταφυσικές θεωρίες.

Ο Ιπποκράτης πέθανε στη Λάρισα σε μεγάλη ηλικία (μάλλον μεταξύ 85 και 90 ετών) και ενταφιάστηκε μεταξύ Γυρτώνης και Λάρισας³⁰. Το μνήμα του ήταν γνωστό και επισκέψιμο στην αρχαιότητα.

Οι φιλοσοφικές επιρροές στην ιατρική του Ιπποκράτη

Σύμφωνα με τον Σωρανό, ο Ιπποκράτης διδάχθηκε ιατρική αρχικά από τον πατέρα του Ηρακλείδα και στην συνέχεια από τον Ηρόδικο τον Κνίδιο³¹, από τον οποίο έμαθε τη θεωρία του περί χυμών³². Ο Σωρανός γράφει ότι ορισμένοι συγγραφείς ανέφεραν ότι ο Ιπποκράτης υπήρξε μαθητής του ρήτορα Γοργία του Λεοντίου και του Δημόκριτου του Αβδηρίτη³³.

Ο Γοργίας (περ.485-περ.380 π.Χ.) υπήρξε ρήτορας, σοφιστής και πρόδρομος του σκεπτικισμού, σύμφωνα με τον σκεπτικό φιλόσοφο και ιατρό Σέξτο Εμπειρικό. Ο Ιπποκράτης θα μπορούσε να είχε συναντήσει τον Γοργία είτε στην Αθήνα, όπου δίδασκε επί πολλά χρόνια, είτε στην Λάρισα όπου έζησε τις τελευταίες δεκαετίες της ζωής του. Η επιρροή που άσκησε πιθανότατα ο Λεοντίος ρήτορας στον Κώο ιατρό φαίνεται ότι ήταν σημαντική, καθώς η Ιπποκρατική ιατρική έχει σαφείς πυθαγόρειες επιδράσεις³⁴. Ο Γοργίας υπήρξε μαθητής του ιατρού και Πυθαγόρειου φιλοσόφου Εμπεδοκλή (493–433 π.Χ.) και επηρεάστηκε από τη φιλοσοφική σκέψη του, που υποστήριζε ότι η Φύση αποτελείται από τέσσερα βασικά στοιχεία: νερό, γη, αέρα και φωτιά. Οι Πυθαγόρειοι αποτελούσαν μια εκλεκτική φιλοσοφική ομάδα, η οποία πρέσβευε ότι η καλοπροαίρετη Φύση ήταν θεϊκό δημιούργημα (“κόσμος” δηλαδή κόσμημα) βασισμένο σε μουσικά αρμονικούς και μαθηματικά καθορισμένους νόμους. Πρέσβευαν ακόμη ότι οι ανθρώπινες ψυχές, μέσω μιας

²⁹ Γιαπιτζάκης Χ., Μπαρτσακούλια Μ., Πατρινός Γ.Π. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής ιατρικής και Ασκληπιιάδης, ο πατέρας της μοριακής ιατρικής. ό.π. 91.

³⁰ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 11.

³¹ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 2. Ο Σωρανός αναφέρει τον Ηρόδικο χωρίς δηλωτικό τόπου καταγωγής. Είναι ευρύτατα αποδεκτό ότι δάσκαλος του Ιπποκράτη ήταν ο Κνίδιος ιατρός Ηρόδικος, που δίδασκε τη θεωρία των χυμών, και όχι ο σύγχρονός τους ιατρός Ηρόδικος ο Σηλυμβριανός, που εργαζόταν στα Μέγαρα και στην Αθήνα εφαρμόζοντας ως θεραπευτική μέθοδο τις επίπονες γυμναστικές ασκήσεις, αφού ο Ιπποκράτης τον κατηγορεί ότι με αυτή την προσέγγιση “σκότωνε τους εμπύρετους ασθενείς του”.

³² Rollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. ό.π., σ. 159.

³³ Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 2-3.

³⁴ Γιαπιτζάκης Χ., Μπαρτσακούλια Μ., Πατρινός Γ.Π. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής ιατρικής και Ασκληπιιάδης, ο πατέρας της μοριακής ιατρικής. ό.π. 90.

διαδοχής μετενσαρκώσεων, προορίζονταν να μεταβληθούν σε αθάνατα αιθέρια άστρα. Ιδρυτής της φιλοσοφίας αυτής ήταν ο θρυλικός Πυθαγόρας, ο οποίος είχε ισχυριστεί ότι θυμόταν τις προηγούμενες ζωές του. Οι Πυθαγόρειοι πίστευαν ότι μόνο λίγοι εκλεκτοί έπρεπε να έχουν πρόσβαση στην ιερή γνώση, για τον λόγο αυτό έτρεφαν μεγάλο σεβασμό στην ιεραρχία και τηρούσαν έναν όρκο σιωπής. Επιπλέον, πίστευαν ότι, όπως ο θεϊκός νόμος κυβερνά όλα τα φυσικά φαινόμενα, με τον ίδιο τρόπο και η δικαιοσύνη θα έπρεπε να διαπνέει όλες τις ανθρώπινες σχέσεις. Απέδιδαν ιερή σημασία στους αριθμούς και θεωρούσαν ότι ο αριθμός τέσσερα αντιπροσωπεύει τη δικαιοσύνη.

Κατ' αναλογία με τα τέσσερα βασικά στοιχεία του Εμπεδοκλή, ο Ιπποκράτης εξέλιξε τη θεωρία των δύο χυμών του Ηρόδικου του Κνίδιου, θεωρώντας ότι το ανθρώπινο σώμα αποτελείται από τέσσερις χυμούς (μαύρη χολή, κίτρινη χολή, φλέγμα και αίμα) και τέσσερις ποιοτικές καταστάσεις (κρύα, ζεστή, στεγνή, υγρή). Συνεπώς, για να είναι ένα σώμα υγιές, οι χυμοί και οι ποιότητες θα έπρεπε να βρίσκονται σε απόλυτη αρμονία. Στην αντίθετη περίπτωση της ασθένειας, ο ιατρός θα έπρεπε να αποκαλύψει την ανισορροπία των χυμών και να διευκολύνει τη θεραπευτική δύναμη της καλοπροαίρετης Φύσης με την πρόκληση αιμορραγίας, τη χρήση εμετικών, καθαρικών ή ακόμη και με χειρουργική επέμβαση. Για την έννοια της αρμονίας ως δυναμικής ισορροπίας στη Φύση είχε μιλήσει πρώτος ο Πυθαγόρας, ενώ ο Πυθαγόρειος ιατρός Αλκμαίων ο Κροτωνιάτης ονόμαζε ισονομία την ισορροπία της ανθρώπινης φύσης, δηλαδή την ομοιοστάση σύμφωνα με τη σύγχρονη ορολογία³⁵.

Η αναφορά του Σωρανού ότι ορισμένοι συγγραφείς έγραψαν ότι ο Ιπποκράτης υπήρξε μαθητής του Δημόκριτου του Αβδηρίτη (περ.460-370 π.Χ.) αποτελεί θέμα αμφιλεγόμενο. Θα ήταν γοητευτικό να έχουν σχέση μαθητή και δασκάλου οι δύο διάσημοι άνδρες. Πολλοί θα το ήθελαν, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο Μεθοδικός ιατρός Σωρανός, αφού ο Επικούρειος ιδρυτής της Μεθοδικής ιατρικής, ο Ασκληπιάδης ο Βιθυνός, είχε στηρίξει την ιατρική θεωρία του στην ατομική φυσική του Δημόκριτου και του Επίκουρου³⁶. Όμως, ο Σωρανός αναφέρει την πληροφορία αυτή με επιφύλαξη, αφού γνώριζε, όπως γνωρίζουν και οι σύγχρονοι αμερόληπτοι μελετητές, ότι δεν υπάρχουν σημαντικά κοινά στοιχεία στην Δημοκρίτεια φυσική και στην Ιπποκρατική ιατρική.

³⁵ Χρούσος Γ. Στρες: Από τον Πυθαγόρα στη βιολογία συστημάτων και τη σύγχρονη ιατρική. Δελτίο Α΄ Παιδιατρικής Κλινικής Πανεπιστημίου Αθηνών 66:13-16, 2016.

³⁶ Γιαπιτζάκης Χ., Μπαρτσακούλια Μ., Πατρινός Γ.Π. Ιπποκράτης, ο πατέρας της κλινικής ιατρικής και Ασκληπιάδης, ο πατέρας της μοριακής ιατρικής. ό.π. 92-94.

Είναι εξαιρετικά πιθανό ότι οι δύο μεγάλοι άνδρες είχαν γνωριστεί και εκτιμούσαν ο ένας τον άλλο. Ο Κώος ιατρός καταγράφει τη μακρόχρονη παραμονή του στα Αβδηρα στο έργο του «Επιδημίες», οπότε μάλλον συναναστράφηκε τον Αβδηρίτη φιλόσοφο, αλλά δεν είναι βέβαιο αν περιέχουν ψήγματα αλήθειας τα ανεκδοτολογικά συμβάντα της αλληλεπίδρασης και του αλληλοθαυμασμού των δύο ανδρών, που αναφέρονται είτε από μεταγενέστερους συγγραφείς είτε στο ψευδοϊπποκρατικό έργο «Επιστολές». Από την άλλη πλευρά, ίσως η επίδραση του Ιπποκράτη στον Δημόκριτο να ώθησε τον Αβδηρίτη φιλόσοφο να γράψει ότι “η ιατρική θεραπεύει τις αρρώστιες του σώματος, ενώ η σοφία απαλλάσσει την ψυχή από τα πάθη”³⁷. Αυτή η ψυχοθεραπευτική ωφέλεια της φιλοσοφίας κατ’ αναλογία με την ωφέλεια της ιατρικής, που πρώτος ο Δημόκριτος είχε εισαγάγει, διατηρήθηκε αργότερα μόνο από τον φιλόσοφο Επίκουρο, που έγραψε: “Κενός περιεχομένου είναι εκείνος ο φιλοσοφικός λόγος που δεν θεραπεύει κανένα ανθρώπινο πάθος. Όπως η ιατρική δεν ωφελεί καθόλου, εάν δεν θεραπεύει τις αρρώστιες του σώματος, έτσι και η φιλοσοφία δεν ωφελεί, εάν δεν θεραπεύει τα πάθη της ψυχής”³⁸.

Η συμβολή του Ιπποκράτη στην ιατρική ορολογία

Ο Ιπποκράτης και οι μαθητές του συνέγραψαν πολλά συγγράμματα, που περιλαμβάνονται στην περίφημη Ιπποκρατική Συλλογή (Corpus), η οποία αποτελεί ένα σύνολο κειμένων ιατρικής θεωρίας και πρακτικής. Επί δύο περίπου χιλιετίες, έως την αυγή της σύγχρονης εποχής, οι ιατροί σε όλο τον πολιτισμένο κόσμο εκπαιδεύονταν με έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής στην ελληνική γλώσσα ή σε μεταφράσεις τους.

Τα αυθεντικά κείμενα του Ιπποκράτη θεωρούνται³⁹ ότι είναι περί τα δέκα: «Περί αρχαίας ιατρικής», «Προγνωστικόν», «Αφορισμοί», «Επιδημιαί Α και Β», «Περί διαίτης», «Περί αέρων, υδάτων, τόπων», «Περί των εν τη κεφαλή τραυμάτων», «Νόμος», «Περί άρθρων», «Περί αγμών». Πολλά άλλα βιβλία της Ιπποκρατικής Συλλογής θεωρούνται έργα των μαθητών του ή μεταγενέστερων ιατρών, που μιμήθηκαν το γλωσσικό ύφος της ιωνικής γλώσσας εμπλουτισμένης με δωρισμούς του διάσημου πατέρα της επιστημονικής ιατρικής, ο οποίος είχε δωρική καταγωγή⁴⁰.

³⁷ Δημόκριτος. Απόσπασμα Β31 (Κλήμης, Παιδαγωγός Ι 6).

³⁸ Επίκουρος (Πορφυρίου Προς Μαρκέλλαν 29.32.21).

Φιλόδημος. Περί Παρρησίας: Επικούρεια Ψυχοθεραπεία. Εισαγωγή-Μετάφραση-Σχόλια: Χ. Γιαπιτζάκης, Εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2016.

³⁹ Kiarokas M.S. Hippocrates of Cos. ό.π. p. 69-78.

⁴⁰ Kiarokas M.S. Hippocrates of Cos. ό.π. p. 69-78.

Ωστόσο, μερικά από τα κείμενα της Ιπποκρατικής Συλλογής περιέχουν αναχρονιστικά γλωσσικά ιδιώματα και αντικρουόμενες φιλοσοφικές απόψεις, γεγονός που καταδεικνύει ότι συντάχθηκαν αρκετούς αιώνες μετά από τον πατέρα της κλινικής Ιατρικής⁴¹. Ο Σωρανός καταγράφει ότι ακόμη και στην εποχή του υπήρχε διαφωνία σχετικά με την αυθεντικότητα όλων των συγγραμμάτων που έφεραν το όνομα του Ιπποκράτη και αναφέρει ότι γι' αυτό το θέμα δεν είναι εύκολη η κρίση⁴². Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το βιβλίο της Ιπποκράτειας Συλλογής «Παραγγελία», το οποίο περιέχει αφενός λατινισμούς και αφετέρου πολλές από τις επικούρειες και φιλάνθρωπες απόψεις του Ασκληπιάδη του Βιθυνού, οπότε θεωρείται ότι είτε ο ίδιος είτε κάποιος από τους πρώτους μαθητές του ήταν ο συγγραφέας του⁴³.

Ακόμα και ο διάσημος όρκος του Ιπποκράτη πιθανότατα καταγράφηκε τουλάχιστον δύο αιώνες μετά από τον θάνατο του Κώου ιατρού. Θεωρείται μάλλον βέβαιο, όπως αναφέρει ο Σωρανός, ότι ο ίδιος ο Ιπποκράτης είχε καθιερώσει έναν προφορικό όρκο με ηθικές αρχές που πρέπει να διέπουν την αρμόζουσα ιατρική συμπεριφορά, αλλά ο όρκος που διασώζεται έχει προφανή πυθαγόρεια επιρροή⁴⁴. Στον όρκο αυτό, ο ιατρός υπόσχεται ότι κάθε φορά που καλείται να βοηθήσει έναν ασθενή θα απέχει από κάθε είδους αδικία και σεξουαλική ατασθαλία, αλλά και ότι θα κρατάει μυστικά. Τα πυθαγόρεια καθήκοντα της δικαιοσύνης, του σεβασμού προς τους δασκάλους, της αλληλεγγύης προς τους συναδέλφους και της εχεμύθειας είναι οι σημαντικότερες αξιώσεις του όρκου. Αποκλειστικός στόχος και αυτονόητο καθήκον ενός ιατρού θα πρέπει να είναι η προσφορά βοήθειας στον ασθενή του.

Η Ιπποκρατική Συλλογή, αν και περιέχει κείμενα που δεν γράφτηκαν από τον ίδιο τον Ιπποκράτη ή τους μαθητές που δίδαξε, σίγουρα αποτελεί πνευματική κληρονομιά του διάσημου πατέρα της επιστημονικής ιατρικής. Περισσότερες από είκοσι χιλιάδες είναι οι ελληνικοί ιατρικοί όροι που χρησιμοποιούνται διεθνώς λόγω της επίδρασης της ιπποκρατικής παράδοσης. Οι όροι αυτοί, που είναι κατανοητοί από όλους τους ιατρούς σε όλες τις γλώσσες του κόσμου, περιγράφουν ασθένειες (διαβήτης, γαστρίτις, αρθρίτις, παράλυσις, επιληψία, αμνησία κλπ.), ανατομικές περιοχές (ίρις, πυλωρός κλπ.), κλινικά

⁴¹ Pollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. ό.π., σ. 145-149.

⁴² Σωρανός. Ιπποκράτους γένος και βίος. ό.π. 13.

⁴³ Yarijakis C. Hippocrates of Kos, the father of clinical medicine, and Asclepiades of Bithynia, the father of molecular medicine. ό.π. 511.

⁴⁴ Pollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. ό.π., σ. 206-210.

σημεία (σύμπτωμα, τραύμα, σήψις κλπ.), ιατρικές πράξεις (διάγνωσης, θεραπεία κλπ.) και τα παράγωγά τους⁴⁵.

Κάποιες λέξεις της Ιπποκρατικής Συλλογής χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα διεθνώς, αλλά με άλλη έννοια. Για παράδειγμα, η λέξη “δαίτα” σημαίνει σήμερα απλώς τον “τρόπο διατροφής”, αλλά η αρχαία σημασία της ήταν ο “τρόπος ζωής” (lifestyle στα αγγλικά), ιδίως σε σχέση με την διατροφή, τον ρουχισμό και την κατοικία.

Η κληρονομιά του Ιπποκράτη

Η πνευματική παρακαταθήκη του Ιπποκράτη διατηρήθηκε για περίπου δύομισι χιλιετίες ως η επικρατούσα ιατρική παράδοση. Οι ιπποκρατικές απόψεις για την καλοπροαίρετη Φύση αναβίωσαν από τον Νεοπλατωνικό ιατρό Γαληνό τον 2^ο αιώνα μ.Χ. και αργότερα υποστηρίχθηκαν από τους Χριστιανούς, τους Μουσουλμάνους και τους Εβραίους ιατρούς του Μεσαίωνα, που είχαν έντονες νεοπλατωνικές επιρροές. Ο Γαληνός είχε εισαγάγει στην δική του εκδοχή της Ιπποκρατικής ιατρικής πολλές πλατωνικές απόψεις, όπως την τριμερή εκδήλωση του πνεύματος, του φορέα της ζωής, στην καρδιά («ζωϊκόν πνεύμα»), στον εγκέφαλο («ψυχικόν πνεύμα») και στο ήπαρ («φυσικόν πνεύμα»),⁴⁶ επηρεάζοντας σε μεγάλο βαθμό τη Μεσαιωνική ιατρική. Οι σύγχρονες απόψεις της λεγόμενης εναλλακτικής ψυχοσωματικής ή ολιστικής⁴⁷ ιατρικής έχουν κυρίως Γαληνο-Αραβική και Πλατωνική προέλευση και δεν συνάδουν με τις αυθεντικές απόψεις του Ιπποκράτη⁴⁸. Η ύπαρξη και η τάση αύξησης των ψυχοσωματικών νόσων στη σύγχρονη εποχή αποτελούν νευρωτικές και θεατρικές εκδηλώσεις της ανικανότητας της γνωσιακής διαχείρισης του στρες⁴⁹, αφού η νόσος είναι μία από τις λίγες ευκαιρίες εκδήλωσης κοινωνικών παραπτόνων και προσωπικών ανασφαλειών. Διάφοροι θεραπευτές, μεταξύ των οποίων δυστυχώς και ορισμένοι ιατροί, έχουν επινοήσει μία μεγάλη ομάδα καινοτόμων προσεγγίσεων ελάσσοнос χειρουργικής και

⁴⁵ Schironi F. Technical Languages: Science and Medicine. Chapter in “A companion to the ancient Greek language”. Bakker E.J. (ed), p. 338-353, Wiley-Blackwell Publishing, Oxford, UK, 2010.

⁴⁶ Pollac K. Η ιατρική στην αρχαιότητα. ό.π., σ. 310-313.

⁴⁷ Ο όρος «ολιστικός» προτάθηκε από τον Νοτιοαφρικανό Νεοπλατωνικό φιλόσοφο, στρατιωτικό και πολιτικό Jan Smuts, την εποχή που υποστήριζε τον φυλετικό διαχωρισμό (apartheid) των λευκών και των μαύρων της χώρας του. Η ολιστική φιλοσοφική σκέψη ισχυρίζεται ότι αντιλαμβάνεται το όλο αντί για τα μέρη (π.χ. το σύμπαν αντί για τα άτομα που το αποτελούν) και δικαιολογεί την καταπίεση του ανθρώπου χάριν του κοινωνικού συνόλου.

⁴⁸ Porter R. What is disease? Chapter in “The Cambridge illustrated history of medicine”, Porter R. (ed), p. 110-117, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 1996.

⁴⁹ Χρούσος Γ. Στρες: Από τον Πυθαγόρα στη βιολογία συστημάτων και τη σύγχρονη ιατρική. ό.π. 14-16.

μεταφυσικών θεραπειών βασισμένη στην απέλπιδα ευπιστία πολλών ψυχοσωματικών ασθενών, οι οποίοι δεν ενδιαφέρονται να αντιμετωπίσουν την αιτία, αλλά απλώς να κατευνάσουν τα συμπτώματά⁵⁰. Αυτές οι προσεγγίσεις δεν έχουν σχέση με την παράδοση της επιστημονικής ιατρικής που θεμελίωσε ο Ιπποκράτης και η οποία βασίζεται στην ηθική του ιατρού και στην ωφέλεια του ασθενούς.

Ο Ιπποκράτης θεωρήθηκε ανά τους αιώνες ο μέγιστος των ιατρών. Τον τίμησαν και τον τιμούν ακόμη και όσοι λησμόνησαν ότι καθιέρωσε και διέδωσε την επιστημονική ιατρική ξεπερνώντας τις δεισιδαιμονίες, τις οποίες εκμεταλλεύονταν οι συντεχνίες των ιερέων-ιατρών της αρχαιότητας. Παρά τις παραποιήσεις, η συνεισφορά του Ιπποκράτη στην ανθρωπότητα είναι τεράστια. Οι κλινικές και οι ηθικές βάσεις της ιατρικής πράξης, καθώς και πάμπολλοι ιατρικοί όροι που είναι ελληνικές λέξεις και εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται παγκοσμίως μέχρι και σήμερα, είναι πνευματική κληρονομιά της παράδοσης που ξεκίνησε ο θρυλικός πατέρας της επιστημονικής ιατρικής. Ο όρκος του Ιπποκράτη και ορισμένα ρητά της Ιπποκρατικής Συλλογής («ο μεν βίος βραχύς, η δε τέχνη μακρά», «ωφελέειν ή μη βλάπτειν», «αν υπάρχει φιλία για τον άνθρωπο υπάρχει φιλία για την ιατρική τέχνη») εξακολουθούν να εμπνέουν τους σύγχρονους ιατρούς, που σέβονται τους εαυτούς τους και τους συνανθρώπους τους.

Χρήστος Γιαπιτζάκης

Επίκουρος Καθηγητής Ιατρικής Σχολής
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών
Ηλ-ταχ.: cyari@med.uoa.gr

⁵⁰ Porter R. What is disease? ό.π. 113.